

עבודה מסכמת

מבוא לפילוסופיה חדשה : רציונליסטיים

מרצה : ד"ר דן טנא

סמסטר א' תשפ"ד

אנטון פאסטרנק

(1392 מילים)

במהלך הקורס "פילוסופיה חדשה: רציונליסטים" הוצגו בפנינו מספר הוגים רציונליסטים דגולים, ועברנו על עיקרי הדברים המאפיינים את גישתו של כל אחד מהם. ההוגים שהקורס סבב סביבם היו רנה דקארט, ברוך שפינוזה וגוטפריד וילהלם לייבניץ. מאפיין בולט בשלושת הוגים אלו הוא האופן בו הם נבדלים מן הגישה הפופולרית של הפיזיקליזם. בלב הגישה הפיזיקליסטית נמצאת הנחת היסוד כי היקום כולו עשוי מן סוג אחד בלבד של "יש" וזהו החומר הפיזיקלי. בחרתי בשני ההוגים דקארט ושפינוזה בכדי להראות כיצד הם היו מתייחסים ונותנים מענה לטענותיו של פיזיקליסט.

אחד ההוגים הבולטים ביותר לפיזיקליזם הוא רנה דקארט, פילוסוף, מתמטיקאי ואיש מדע צרפתי מן המאה ה-17, וגישתו שונה בתכלית מן הגישה הפיזיקליסטית. דקארט היה אבי הדואליזם, גישה אשר מחלקת את המציאות לשני סוגי ישים, ישים פיזיקליים וישים נפשיים (חושיים). דקארט הגיע להגות זו בעקבות ספקנות מתודולוגית אשר הוא מטיל על כל אספקט בחייו במטרה למצוא את מה שבאמת קיים, את הנקודה הארכימדית שלו, שעל גביה הוא יוכל לעגן את מציאותו; תהליך אשר הוא מתעד בספרו *הגיונות על הפילוסופיה הראשונית*. הטלת הספק הקיצונית שלו מופנית גם כלפי "הוודאיות" החיצוניות שאנו מכירים, כמו המתמטיקה והשיטה המדעית, וגם כלפי "הוודאיות" הפנימיות שכל אחד מאיתנו חווה כחווייה חושית. הוא מעלה את הבעיות הטמונות בכל אחת מן "וודאיות" אלו וטוען כי הן לא ודאיות כלל, והן ודברים אשר נגזרים מהן לא יכולים להיות העוגן שלו. הוא מגיע לעוגן שביקש אך זאת לאחר תחנת ביניים ברעיון "השד המתעתע" (אשר הוא מפרך בהמשך בעזרת הוכחתו של האל). טיעון השד המתעתע גורם לו להגיע לתובנה חשובה שבעזרתה הבין כי אף אם אכן ישנו שד כל יכול אשר מטרתו היא להוליך שולל בעזרת החוויית החושית או בעזרת אותן ודאיות שהוא פסל לפני כן, השד לא יכול למנוע את עצם עובדת קיומו. הוא מבסס זאת בעזרת העובדה שזה שהוא מטיל ספק, כבר מחייב ברמה הגדרתית שיש מישהו שמטיל ספק במשהו אחר. הוא גם מוסיף ואומר שאפילו אם, השד המתעתע גורם לו לחשוב כי הוא מטיל ספק למרות שהוא אולי לא, הוא עדיין צריך להיות יצור שקיים בכדי שיתעתע בו. ולכן הוא הגיע למסקנה (בגרסה המוכרת יותר שלה): "אני חושב משמע אני קיים"¹. על גבי נקודה ארכימדית זו הוא מתחיל לבנות את הגותו. בשלב זה, יכול להיווצר הרושם כי הפיזיקליסט ודקארט אמורים להסכים לפחות פה על הנחת היסוד של קיומו של "העצמי"; אך אין זה המצב, מכיוון שלמרות ששניהם יכולים להסכים שהוא קיים, הם מגדירים מונח זה בצורה שונה. בשביל הפיזיקליסט העצמי זהו כל גופו החומרי, ובשביל דקארט זוהי הנפש החושבת של האדם. בכדי להגיע למסקנתו דקארט התחיל מכך שהוא שולל את הפיזיקליזם בעקיפין, מכיוון שלדברי הפיזיקליסט הדרך היחידה לחוות את העולם חומרי היא דרך החושים, אשר בעיני דקארט אינם אמינים ואינם מסוגלים לתאר את המציאות נאמנה.

דקארט לא עוצר בטיעון הקוגיטו, וממשיך למשל השעוה, אשר בעזרתו הוא מגיע למסקנה כי ישנו מצע כלשהו הנמצא בבסיסה של השעוה, מצע שמגדיר את מהותה של השעוה מחד, ומנותק לחלוטין מן מאפייניה הפיזיקליים מאידך². הוא טוען כי גם כאשר כל המאפיינים הפיזיקליים של השעוה משתנים התפיסה שלו כלפיה לא משתנה כלומר הוא מבין כי זוהי אותה שעוה, ובכך הוא מבסס את הטענה כי ישנו רובד נוסף הנמצא מעבר לפיזיקלי, מה שהפיזיקליסט לא היה מסכים עימו. דקארט גם טוען כי החומר

¹ - "ובאותו אופן, אם אני מסיק שהשעוה קיימת מתוך שאני ממשש אותה, יוצא מזה שוב אותו הדבר, משמע, שאני קיים" - דקארט, ר'. מנור, ד'. ויקירה, א'. (2013). הגיונות על הפילוסופיה הראשונית. תל אביב: ספרי עליית הגג.

² - "ולפיכך מושג זה שיש לי מן השעוה אינו נוצר עלידי הכוח המדמה" - דקארט, ר'. מנור, ד'. ויקירה, א'. (2013). הגיונות על הפילוסופיה הראשונית. תל אביב: ספרי עליית הגג.

הפיזיקאלי והחומר הנפשי נפרדים אחד מן השני כמו שמן ומים ואינם יכולים לבוא באינטראקציה אחד עם השני, מלבד המקרה המיוחד של האדם. לפי דקארט האדם הינו יצור מיוחד מכיוון שהוא עשוי מן שני סוגי החומרים, החומר הפיזי אשר בא לידי ביטוי בגופו, והחומר הנפשי אשר בא לידי ביטוי בכל הקשור לעולמו הפנימי (נפשו) של האדם כמו מחשבות, רגשות, האמונות ועוד. דקארט היה כנראה אחד המתנגדים הבולטים והמשפיעים ביותר למול הפיזיקליזם, התנגדות זו תרמה לסכסוך רב שנים בין הגישות שנמשך אפילו עד ימינו. סכסוך שניתן לסכם לכך שבמקום שבו דקארט היה טוען שהדואליזם בא לידי ביטוי, הפיזיקליסט יטען כי ניתן לעשות רדוקציה למונחים פיזיקאליים נטו, שיכולים לתת הסבר בעל אותה מידת הצלחה.

מתנגד בולט נוסף לגישה הפיזיקליסטית הוא ברוך שפינוזה, פילוסוף ואיש מדע, יהודי מהולנד, אשר הוחרם על ידי הקהילה היהודית בשל דעותיו שנחשבו לקיצוניות באותה תקופה. הקהילה היהודית החרימה אותו לאחר שהציג רעיונות שלא התקבלו טוב עימה ועם הכנסייה שדאגה להוציא שכירי חרב אחריו; אשר עבודתם נלקחה מהם על ידי מחלת השחפת שבסופו של דבר שמה קץ לחייו של שפינוזה. שפינוזה הציג את רעיונותיו המפורסמים יותר אודות השקפתו על טבעה של המציאות בספרו *אתיקה*. ספר זה פורסם לאחר מותו והרעיונות שהוא הציג בו באו במטרה ברורה אשר הוא מפרט עליה בעיקר בסוף הספר, כשהוא מתאר כיצד יכול כל אחד בעזרת עבודה קשה ומעקב רציונאלי, מעט גיאומטרי והדוק אחר גישתו, להגיע למה שהוא מתאר כישועתה של הנפש ואושר ניצחי. שפינוזה מתחיל את ספרו במספר הגדרות המשמשות אותו כל הדרך ליעד הסופי שלו, ביניהם "אופן", "עצם" ו"תואר". אני אעבור על הגדרות ה"ל כיוון שהבנתן קריטית להבנת המהלך הכללי של שפינוזה וכיצד הוא היה מגיב לטיעונים של הפיזיקליסט.

דבר ראשון חשוב לזכור שלעומת מה שהמון תיארו אותו, שפינוזה אינו אתאיסט, כלומר הוא אינו שולל את קיומו של האל. יש כאלו שתיארו אותו בצורה מדויקת יותר, כמי ששולל את היקום – אקוסמיסט, עובדה זו חשובה מפני שכל הגותו מבוססת על קיומו של האל. שפינוזה מגדיר בספרו את הגדרתו העליונה מכל – "העצם", כמה שקיים בעצמו, באמצעות עצמו, ואינו תלוי בדבר אחר³. כלומר העצם בעולמו של שפינוזה הוא האל, וממנו שפינוזה מתחיל לבנות את שאר הגותו. כלומר לעומת דקארט שהתחיל מהנחת קיומו ומשם גזר את קיומו של האל ולבסוף עולמו, שפינוזה התחיל מהאל ומשם גזר את כל השאר. לשיטתו ה"עצם" בא לידי ביטוי באינסוף "תארים" שונים, אשר בהם אינסוף "אופנים" שונים ההופכים ל"אופנים" אחרים בצורה אינסופית לעתיד, וכך תמיד גם היה. הגדרתו ל"אופן" הינה – מהות שבאמצעותה דבר כלשהו נתפס בשכל או בדמיון⁴. כלומר מה שנמצא בדבר אחר המאפשר לו להיות מושג, מודיפיקציה של העצם. אם ניקח לדוגמה "ים", אז מודיפיקציה שלו תהיה "ים סוער" וזהו אופן בפני עצמו אשר בשלב מסוים יהפוך לאופן "ים רגוע" וכך הלאה בצורה אינסופית. לדבריו "תואר" זוהי המהות, כלומר, מה שמגדיר את הדבר ומהווה את מהותו, כך שאם הוא ייעלם, הדבר יחדל להתקיים⁵. בעולמו של שפינוזה יש אינסוף תארים אך המוח האנושי מוגבל ולכן יש לו חוויה צרה מאוד בנוגע לתארים האפשריים בעולם. התארים שאנו יכולים להבין הם "התפשטות" ו"מחשבה". אז תואר זוהי המהות של כל סוג של אופן, אשר הופכת אותו למה שהוא, והתארים השונים מתקיימים בצורה נפרדת אך מקבילה אחד לשני. כלומר בעיני שפינוזה היקום עובד

³ - "בעצם אני מבין את מה שנמצא בתוך עצמו ומושג באמצעות עצמו: כלומר, מה שמושגו אינו זקוק למושג של דבר אחר, שמתוכו הוא צריך להתעצב." - שפינוזה, ב'. ירמיהו, י'. (2003). *אתיקה*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, הגדרה 3

⁴ - "באופן אני מבין את כהפעלות העצם, או את מה שנמצא בתוך דבר אחר, שבאמצעותו הוא גם מושג." - שפינוזה, ב'. ירמיהו, י'. (2003). *אתיקה*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, הגדרה 5.

⁵ - "בתואר אני מבין את מה שהשכל תופס על אודות העצם בתור מה שמכונן את מהותו" - שפינוזה, ב'. ירמיהו, י'. (2003). *אתיקה*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, הגדרה 4.

בצורה מקבילית - פרלליזם. הכוונה בכך היא שאופנים מתארים שונים לא מקיימים אינטראקציה אחד עם השני אלא מתקיימים בצורה מקבילה אחד לשני ואין בינם יחסים סיבתיים. אפשר להבין נקודה זו בעזרת דוגמא: התופעה של תחושת הרעב, אשר הינה אופן בתואר המחשבותי, מתקיימת במחשבה במקביל לרעב הפיזיולוגי שהגוף חווה כאשר הוא צריך מזון, אשר הינו אופן בתואר המתפשט.

מדבריו של שפינוזה ניתן להבין כי בעיניו ישנו רק דבר אחד ביקום וזהו העצם-האל, המייצג את האחדות השלמה שמתפרקת לריבוי אינסופי של אופנים. צורת מחשבה זו מציגה גרסה ייחודית ולא שגרתית של מוניזם, הגישה שמתארת כי היקום מורכב מסוג אחד יחיד של "יש". הגישה מוניסטית מכילה גם את גישתו של הפיזיקאליסט אשר סבור כי הדבר היחיד שישנו הוא החומר הפיזי. עצם העובדה כי שני הגישות הנ"ל הן מוניסטיות, מראה כי לעומת דקארט הדואליסט, עמדתו של שפינוזה קרובה יותר לשל הפיזיקאליסט אך לעומתו שפינוזה מאמין שהאל בעצם הוא היקום ולכן אין דבר מלבדו. ניתן לחשוב על ניסוח מדויק במעט יותר, ליחסים בין גישתו של שפינוזה לגישתו של הפיזיקאליסט והוא יחסי "הכלה מדומה". כלומר אם הפיזיקאליסט לא היה מתחייב על כך שהחומר הפיזיקאלי הוא **היחיד** שקיים, אז הייתה פה בעצם הכלה מכיוון שהפיזיקליזם ללא התחייבות זו, זה בעצם רק "ענף" אחד "בעץ התארים" האינסופי של שפינוזה, התואר המתפשט הוא אותו "פיזיקליזם לא מתחייב". אך פיזיקליזם כזה מאבד מן הגדרתו מכיוון שזוהי בעצם הנחת הבסיס שלו, ללא התחייבות לעצם קיומו של סוג אחד של חומר, גרסה זו של המוניזם קורסת כמבנה שקורותיו נשמטו.

לסיום הגישה הפיזיקליסטית הינה גישה שהייתה ועדיין הינה רווחת אך גם מאוד שנויה במחלוקת. שני הפילוסופים שבחרתי להציג את עמדתם היו מתנגדים לגישה זו בצורה כזו או אחרת. דקארט היה טוען כי הפיזיקליסט יכול לתת מענה לקיומו של רק חלק אחד מן היקום וישנו החלק השני שהוא מפספס לחלוטין. שפינוזה היה טוען כי הפיזיקליסט לא מתחיל אפילו לתאר נאמנה את היקום ויכול להיות אף היה צוחק בזלזול על הגבולות המעוררות שהפיזיקליסט שם לעצמו בהגותו, כסוס מרוץ המלביש על עצמו סכי עיניים. מצד שני יכול מאוד להיות ששפינוזה היה בכלל מגיב בצורה שבה אנשי דת מגיבים לדברי כפירה והיה מגיב באופן שלילי חריף, מכיוון ששפינוזה השיכור מאהבת האל, היה טוען כי גישה כזאת גורעת מן מידת אינסופיותו של האל ומעניקה לו רק תואר אחד להתפשט בו בצורה אינסופית, כאשר לגישתו ישנם אינסוף כאלו.